

Poʻlatov Sherdor Neʼmatjonovich
Toshkent davlat sharqshunoslik instituti,
Sharq falsafasi va madaniyati
kafedrası tayanch doktoranti

JAYNIZM DINIY-FALSAFIY TAʼLIMOTI

Annotatsiya: Maqolada qadimgi Hindistondagi jaynizm diniy falsafiy taʼlimoti oʻrganilgan. Jaynizm bu falsafiy taʼlimot sifatida shakllanib, keyinchalik Hindistonda din darajasiga chiqan. Jaynizmning boshgʻoyalaridan biri tirik jonga ozor bermaslikdir.

Tayanch soʻz va iboralar: Hindiston, falsafa, jaynizm, jiva, adjiva, samsara, ahimsa.

Bugungi kunda Hindiston va Oʻzbekiston aloqalari rivojlanishning yuqori bosqichiga chiqdi. Oʻzbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev Hindiston prezidenti Ram Nath Kovindning taklifiga binoan 2018 yil 30 sentyabr – 1 oktyabr kunlari davlat tashrifi bilan ushbu mamlakatda boʻlgan edi. Tashrif doirasida ilmiy-texnik hamkorlik, qishloq xoʻjaligi, turizm, harbiy taʼlim, adliya, sogʻliqni saqlash va tibbiyot fani, farmatsevtika, kosmosni tinch maqsadlarda tadqiq etish va boshqa sohalarga doir 20ta hujjat imzolandi.[1] Bu tashrif ilmiy doira vakillari oldiga Hindistonning siyosati, iqtisodi, tarixi, falsafasi, din va madaniyatini oʻrganish va tahlil etish masalasini dolzarbligini oshiradi. Shuning uchun Jaynizm diniy falsafiy taʼlimotini oʻrganish katta ahamiyatga ega. Chunki Bugungi kunda Hindistonda 6 millionga yaqin tarafdorlariga ega. Jaynizm qadimdan bugungi kungacha oʻz ahamiyatini yoʻqatmay kelayotgan diniy taʼlimotlardan biridir. Jaynizm diniy falsafiy taʼlimot boʻlib, uning falsafiy jihatini koʻrib oʻtamiz. Jaynizm taʼlimotiga Rishabha ismli donishmand asos solgan. Rishabha yashab ijod etgan davrda, hali kishilar ovqat pishirishni, yozuv nimaligini, hunarmandchilikni bilishmagan. Jaynlarning maʼlumot berishlaricha qadimgi xalqlarni bularning barchasiga Rishabha oʻrgatgan. U shuningdek nikohni joriy qilgan. Mayit(murda)larni koʻmishni, xudolarga sajda qilishni buyurgan. Jaynizm taʼlimotining eng mashhur vakili - Maruramanana Mahaviradir[2].

Mahaviraning anʼanaviy biografiasiga Buddaning biografiasiga oʻxshab ketadi. U ham podshohlar sulolasidan chiqqan deb aytiladi. Mahavira Kashyap nomli podshoh urugʻiga taalluqli boʻlib, hozirgi Bihar shtatining shimoliy qismida tavallud topgan. U ham Budda singari 30 yoshida ota uyini tark etib, tarki dunyochilik qiladi. Mahavira oʻn ikki yil davomida qalandar sifatida butun Hindistonni aylanib chiqqan, oʻn uchinchi yili 43 yoshida oliy ilmga ega boʻlib,

Jinna - «g’olib» degan nomga sazovor bo’ladi. Bu dunyoning ehtiroslarini engib, najot yo’lini topadi. Shundan keyin ham 30 yil o’z ta’limotlarini targ’ib qilib keladi va ko’pchilikni o’z ta’limoti tomonga og’dirib katta yutuqlarga erishgan deyishadi. Mahaviraning ta’limoti nafaqat oddiy fuqarolarni, balki oliy amaldorlar va hatto podshohlarni ham diqqat e’tiborini tortgan.

Jinna jaynistlarini ibodat qilish ob’ektiga aylangan. Uni iloh darajasigacha ko’tarishgan. Jinning bevosita shogirdlari o’n bitta ganadxarlar bo’lib, jaynistlar ularga ilohlarga sig’ingandek sig’inishardi.

Jaynistlarning bergan ma’lumotlariga ko’ra, Maxavira o’zidan keyin shogirdlariga 14 ta kitob qoldirgan. Eramizdan avvalgi III asrda Patilaputra shahrida bo’lib o’tgan umumjaynlar yig’ilishida jaynlarning «Sindxanta» nomli qonunlar majmuasi tuzilgan va tasdiqlangan. Ulardan kipro’q taqsiqiga sazovori «Kalpasutra» hisoblanadi.

Bu qonunlar majmuasida astronomiya, geografiya, kosmogoniya, xronologiya, xaykaltaroshlik, musiqa, raqs haqida ko’pgina nazariy va amaliy xarakterdagi ma’lumotlar berilgan. «Sindxanta»da braxmalarni tanqid qiluvchi elementlar mavjud. Jaynizm «Veda»ning muqaddasligini inkor etadi, ular braxmanlarning urf-odatlaridan ustidan kulishadi. Masalan: Braxmanlarning fikricha inson sovuq suvga tahorat qilsa, komillikka erishish mumkin emish. Agar shunday bo’lsa, unda qurbaqalar, toshbaqalar va ilonlar to’liq komillikka erishishlari mumkin edi. Ahimsa agar jonzotlarga ozor yetkizmaslikka da’vat etgan bo’lsa, jaynistlar qurbonlik keltirishni qattiq qoralashgan.

Jaynistlar ayollarning monax bo’lishlariga va ilohiy kitoblarni o’qishlariga ruhsat berishgan. Braxmanlar bularni taqiqlashgan. Jaynistlar xudolarga emas, balki tritxankarlarga va jinna (g’olib)larga sajda qilishgan, lekin shunga qaramay jaynistlar bilan braxmanizm o’rtasida ko’p o’xshash tomonlari mavjud.

Jaynistlar sansaraga, karmaga va mokshaga ishonadilar, chunki uning maqsadi hayotdan qutilish ya’ni hayot azob-uqubatdan iborat. Bu dunyoqarashning maqsadi jamoaning hayotiga xizmat qilish darkor. Albatta braxmanizmdan farqli o’laroq jaynistlar fikricha, karma qonuni xudolarga qurbonlik keltirishga qarshi chiqqan. Jinna bu karma qonuni ustidan g’alaba qilganiga aytiladi. Ahmoqona ishlaridan pirovard oqibatda hayotligida qutulish mumkin. Lekin eng asosiysi sansaradan qutulishdir. Bxagavatgita kabi jaynistlar ham dualistik ta’limotni ilgari surishgan. Agar Bxagavatgitada prakriti (materiya) va purusha (jon) haqida fikr yuritilsa, jaynistlar jonsiz (adjiva) va jonli (jiva) haqida fikr yuritadilar. Jonli narsa jonlantiriladigan narsa bilan tenglashtiriladi. Jaynlar uchun yer ham jonlidir. Albatta, havo, suv, yer va shuningdek o’simliklar ham his etishga ega, lekin qushlar, jonivorlar va insonlar beshta sezgi a’zolariga ega. Umuman, jiva (jonli) abadiy va

o‘tkinchi emas, lekin u ko‘pincha turli tuman moddiy niqobga o‘ralgan jonlarga bo‘linib, bir tanadan ikkinchi tanaga o‘tishi (sansara) mumkin. Biroq barcha jonli narsalarda bitta jon mavjud[3].

Bu yerda ahimsa ahdiga rioya qilish kerak. Jaynizmda moksha, jiva va ajiva to‘liq uzul-kesil ajralganligini anglatsa, ularni birlashtirishda karma rol o‘ynaydi, lekin Moksha ayni paytini o‘zida turli-tumandir. Bitta karma bizda tug‘ilayotgan oilani va tanimizning tabiatini aniqlasa, boshqasi esa hayotning davomiyligini aniqlaydi, uchinchi esa lazzatga, extirosga munosabatni bildiradi. Jaynistlar fikricha, bu jiva bilan ajivani birlashtirishning asosini tashkil etadi « Uchta gavhar». hayotiylik davrida qutulish uchun to‘g‘ri axloq-odob, to‘g‘ri bilim va to‘g‘ri ishonch bilishi zarurligidir.

To‘g‘ri ishonch bu trixankarning avtoritetiga ishonch, to‘g‘ri ahloq odob bu beshta ahdga rioyalar qilish va shuningdek kechirish, itoatkor bo‘lish, haqgo‘ylik, to‘g‘rilik ozodalik, o‘zini til bilishini, o‘ziga nisbatan qatiyatlik bo‘lishi, qurbonlik, tashqi dunyoga bog‘lanib qolmaslik, vazminlikdan iborat bo‘lmog‘i lozim. Uchinchi gavhar to‘g‘ri bilish, jaynistlarning gnoseologiyasidir. To‘g‘ri balki bu «men» va «men emas» jiva va ajiva, ya’ni jon va materiyaning real tabiatini bilishdir. Mukammal bilim va mukammal ishonch bir biri bilan qo‘shilib, mutloq butun boshqarishni tashkil etadi. Mutloq butun boshqarish to‘g‘ri ahloqni oldini oladi. To‘g‘ri axloqqa tegishli barcha narsalar jaynizmda puxta ishlab chiqilgan. To‘g‘ri ahloqning mohiyati «beshta buloq ahd»ni (pancha-maxavrata) bajarishga bog‘liq. Buddistlar buni panca-shila deb ataydilar[4]. Shuni aytish kerakki, ahdning mazmuniga ko‘ra va ayniqsa birinchi ahd-jonli narsalarga ozor yetkazmaslik, tabiatning umum jonliligidan darak beradi. Bu tamoyillar haqida qisqacha to‘xtab o‘tamiz.

1. Jonli narsalarga ozor yetkazmaslik (Ahimsa). Uning asosida barcha narsalar jonli degan ta’limot yotadi, chunki nafaqat hayvonlar balki o‘simliklar ham jonga ega, chunki u oliy qudratdir. Bundan jaynistlar shunday xulosa chiqaradilar. Hayotning har qanday shakli ya’ni jonli narsalarning har qanday shakllari bilan egitiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishi kerak. Ahimsa agdiga binoan ov qilishlik, baliq ovlash, dehqonchilik qilinayotgan chog‘da ehtiyot bo‘lish kerak, chunki yer chopilayotgan chog‘da mayda jonzotlarni o‘ldirib qo‘yish mumkin. Xatto qurt-qumirsqalarni o‘ldirib yuborishlik ham katta gunohdir.

Xatto jaynistlar ahimsa ahdini buzmaslik uchun biron bir chivinni yutib, yubormaslik uchun og‘zi va burunlariga doka tutib yuradilar. Jaynistlar uy hayvonlari va xatto erkinlikda yurgan yirtqich hayvonlarga ham g‘amxo‘rlik qiladilar. Hayotga bunchalik hurmat bilan qarashlik jon qanchalik kichik bo‘lishiga

qaramay, unga eʼtibor bilan qarash kerak, chunki bu jon katta jonga aylanishi mumkin.

2. Yolgʻondan oʻzini tiyish (Satya)

Doimo haq gapni gapirish, gapirayotganda ham yaxshi, yoqimli va toʻliq, hayotga hurmat yuzasidan qaraydigan, maqsadi, haqiqat boʻlishi kerak. Ochkoʻzlik, qoʻrquv, gʻazab va shuningdek qoʻpollik, haqorat, surbetlik, ahdga qarshi boʻlgan narsalardan qochish lozim. Satya (yolgʻondan oʻzini tiya bilishlik) ahimsadan madad oladi chunki yolgʻon hayotga zulim oʻtkazadigan sabablarning bir koʻrinishidir.

3. Oʻgʻrilikdan oʻzini tiya bilishlik (Asteya)

Asteya (oʻgʻrilikdan oʻzini tiya bilishlik)ning asosini jaynistlar ahimsaga oborib taqaydilar. Faravonlik hayotning tashqi pardasi hisoblanadi, uni buzishlik, hayotga zarar yetkazadi. Koʻrib turibmizki, birinchi uchta ahd boshqa kishilarning hayotga boʻlgan munosabatlariga taaluqlidir. Kishilarning bir-birlariga boʻlgan qarashlarini hamda insonning tabiatga munosabatini belgilaydi. Keyingi, ikkita ahd erkinlikni qidirishga qaratilgan.

4. Oʻz ojizliklaridan erklarini tiyish (Braxmacharya).

Bu ahdning amalga oshishi uchun turmush qurishdan har qanday hirsiy lazzatlanishdan, shuningdek maʼnaviy ojizlikdan masalan ilmidan keyin jannatga tushish umididan, umuman fikrda ijobiy his-hayajon tugʻdiradigan narsalardan voz kechishlik.

5. Barcha koʻngil qoʻyishlikdan oʻzini tiya bilish (Aparigraha)

Bu kishida lazzat uygʻotadigan obʼektlardek oʻzini tiyishga daʼvat etadi[5].

Jaynizmda maʼnaviy ideal bu donishmand avliyo hisoblanadi. Ozodlikka erishgan jon, boshqalarga namuna, mayoq vazifasini oʻtashi kerak. Bu idealni har bir kishi amalga oshirishi mumkin. Uning xatto qaysi varnaga taaluqli boʻlishidan qatʼiy nazar u butunlay individning xukmida, chunki u shaxsiy harakat, shaxsiy barkamolligi, shaxsiy maʼnaviy jasurligi orqali amalga oshadi.

Shuning uchun materiyadan xalos bilgan jon gʻolib (jinna) va qahramon (vira) hisoblanadi. Uning qalbi cheksiz bilimga, ishochga kuch-qudratga va huzur halovatga ega boʻladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Jaynizm nafaqat din balki, chuqur axloqiy diniy falsafiy taʼlimot hamdir. Jaynizmdagi asosiy gʻoyalardan biri bu jonga ozor bermaslikdir. Bu yerda Jaynizm va buddizm bilan boʻgʻliqligini ha koʻrishimiz mumkin. Tirik jonga ozor berish bu barcha dinlarda axloqiy taʼlimotlarda qoralangandir. Jaynizmdagi ahimsa gʻoyasi Hindiston otasti Mahatma Gandi dunyoqarashi katta taʼsir koʻrsatganini va Hindiston milliy ozodlik harakatida yetakchi gʻoya sifatida boʻlganligini tadqiqotlar orqali bilishimiz mumkin. Bu esa Jaynizm falsafiy taʼlimotini oʻrganishni muhim ahamiyatini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘XATI

1. <https://www.press-service.uz> (O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Hindistonga safari).
2. Аҳмедова М., Йўлдошев С., Шоматов О. Ҳинд Фалсафаси.-Т.: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2006. 19 бет.
3. Гусева Н. Р. Джайнизм. М., 1968. С 67.
4. V.A.Smith, The Early History of India, 3rd editon,Oxford,1914, page 347
5. Jinavijayaji, Kuvalayalama, Jaina Sahitya Samsodhaka, III., pp 167-168, Ahmeabad, 1922